

Рабчэня А. В., Мяцельскі А. А.

УСТАРЭЛАЯ ЛЕКСІКА Ё РАМАНЕ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА “КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ”

*Навуковы кіраўнік: ст. выкладчык Мяцельскі А. А.
Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

У сучаснай беларускай мове ёсць вялікая колькасць слоў, якія існуюць стагоддзі; імі карысталіся далёкія нашыя продкі і карыстаемся мы: *вада, зямля, неба, лес, чалавек, пісаць, працаваць* і шмат іншых. Усе гэтыя словы даўнія ў мове, але не ўстарэлыя, бо яны актыўна ўжываюцца і сёння. Пэўная частка слоў выходзіць з актыўнага ўжывання і становіцца ўстарэлай па розных прычынах. З улікам гэтага ўстарэлыя словы падзяляюцца на гістарызмы і архаізмы.

Гістарызмы ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове тады, калі ёсць патрэба назваць прадметы і з’явы мінулага. Яны сустракаюцца ў падручніках і навуковых працах па гісторыі, а таксама ў мастацкіх творах пра мінулае. У мастацкіх творах устарэлыя словы ўжываюцца для стварэння каларыту эпохі, для ўзнаўлення рэальна-гістарычных абставін і мовы герояў [3].

Характэрнай асаблівасцю гістарызмаў з’яўляецца тое, што яны не маюць сінонімаў у сучаснай беларускай мове.

Для таго, каб узнавіць рэальныя гістарычныя абставіны, трапна ахарактарызаваць вобразы герояў мінулай эпохі і надаць мове рамана пэўныя стылістычныя адценні, сучасных моўных сродкаў недастаткова. З гэтай мэтай У. Караткевіч шырока выкарыстоўвае ў творы лексіку далёкага мінулага.

У рамана Уладзіміра Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім” ужыты разнастайныя гістарызмы, якія ахарактарызуюць сацыяльны лад і быт Беларусі XIX стагоддзя, даюць нам больш дакладнае ўяўленне аб жыцці людзей, іх думках, імкненнях. Ужытыя ў рамана гістарызмы дапамагаюць нам аднавіць ва ўсёй непаўторнасці сутнасць, каларыт мінулай эпохі, паказаць праўду гісторыі [1].

Гістарызмы ў рамана Уладзіміра Караткевіча можна размеркаваць па наступных тэматычных групах:

а) гістарызмы, што адносяцца да сацыяльна-эканамічнай, грамадска-палітычнай сферы: *аброк, абшчына, вошчынная паліцыя, губерня, губернскі*

камітэт, дваранства, дзядзькаванне, маёнтак, сенат, шляхта. Чытаючы радкі, у якіх выкарыстоўваецца сацыяльна-эканамічная лексіка, мы ўяўляем грамадска-палітычны лад, пачатак прабуджэння рэвалюцыйнага настрою, зараджэння незадавальнення існуючым становішчам, дух эпохі і той час у цэлым.

б) гістарызмы, што характарызуюць назвы асоб паводле сацыяльнага становішча: *аканом, віцэ-губернатар, герольд, граф, губернер, дваране, імператрыца, князь, магнат, маршалак, пан, пánцырныя баяры, прадвадзіцелі, саноўнік, фурман.* Гэтымі словамі аўтар характарызуе тэндэнцыі развіцця эпохі, перадае дух мінулага, паказвае грамадска-палітычную сферу жыцця.

в) гістарызмы, што абазначаюць назвы вайсковых чыноў: *ваявода, гусар, дзянішчык, жаўнер, рэкрут.* Гэтыя словы з развіццём грамадства адыходзяць у нябыт, пэўныя з’явы рэчаіснасці знікаюць, а разам з імі знікаюць з ужывання і словы, якія іх называюць.

г) гістарызмы, што абазначаюць назвы відаў зброі, ваенных даспехаў і прадметаў пакарання людзей: *дзіда, плаха, шпіцрутэн, шчыт, эшафот.* Ужыўшы гэтыя назвы зброі і прадметаў пакарэння людзей, пісьменнік як бы ставіць на адну паралель XIX стагоддзе, калі наспявалі рэвалюцыйныя падзеі і ўзмацнілася рэакцыя, і эпоху Сярэднявечча, якая характарызуецца смяротнымі пакараннямі.

д) гістарызмы, што называюць сродкі перамяшчэння: *дыліжанс, кабрыялет, карэта.* У наш час, калі ўсе кропкі Зямлі звязаны паветранымі лініямі, у стагоддзе асваення касмічнай прасторы, насычанасці дарог рознага віду аўтатранспартам, пэўна, ні карэты, ні кабрыялета не сустрэнеш, таму і паняцці “*кабрыялет*”, “*карэта*” адыходзяць у нябыт, і назвы не кожнаму зразумелыя.

е) гістарызмы, што абазначаюць назвы адзення і галаўных убораў: *андарак, світка, магерка, чапец, чуга.* Ужыўшы ўказаныя гістарызмы, пісьменнік яскрава намаляваў вобраз селяніна XIX стагоддзя яго адзенне характарызуе быт беларускага народа, адлюстроўвае рэчаіснасць.

ё) гістарызмы, што абазначаюць назвы старых мер даўжыні: *валока, вярста, сажань, дзесяціна.* Дзякуючы ўжыванню ўстарэлых слоў, якія абазначаюць меру даўжыні, пісьменнік праўдзіва адлюстроўвае рэчаіснасць, а чытач ні на хвіліну не развітваецца з гістарычным мінулым сваіх продкаў, культурай, бытам пэўнай эпохі.

ж) гістарызмы, што абазначаюць назвы старых манет, грашовых адзінак: *сярэбранік, шэлег.* Назвы ўказаных грашовых адзінак выйшлі з актыўнага ўжывання, сталі гістарызмамі, але дзякуючы ім, чытач пазнае мінулае, з большым даверам адносіцца да кожнай апісанай з’явы, да кожнага факта.

Характэрнай асаблівасцю архаізмаў з’яўляецца тое, што гэта ўстарэлыя назвы сучасных рэчаў [3].

Адрозніваюцца лексічныя і семантычныя архаізмы. Лексічныя архаізмы падзяляюцца ў сваю чаргу на:

– лексіка-словаўтваральныя архаізмы – гэта словы з якой-небудзь устарэлай марфемай – суфіксам ці прыстаўкай: *дзеіца, курцік*;

– лексіка-фанетычныя архаізмы – словы, у якіх у працэсе гістарычнага развіцця мовы некалькі відазмянілася іх гукавая форма. Яны звычайна адрозніваюцца ад адпаведных ім сучасных слоў адным-двума гукамі: *гімнасія, хлігер, хлот*;

– уласналексічныя архаізмы – словы, якія поўнасю ўстарэлі і выцеснены зусім іншымі словамі, з іншым каранем: *іспыты, лекар, сурдут, фэст*;

– семантычныя архаізмы – гэта ўстарэлыя значэнні мнагазначнага слова, а не слова ў цэлым: *двор*.

Устарэлая лексіка ў мове рамана выконвае наступныя функцыі:

- даносіць дух старажытнасці;
- характарызуе вобразы герояў;
- паказвае адметнасць эпохі.

У рамане “Каласы пад сярпом тваім” Уладзімір Караткевіч, ужываючы гістарызмы і архаізмы, асэнсаваў гістарычны лёс народа не дзеля яго ідэалізацыі, а дзеля сцвярджэння няўхільнага паступовага развіцця. Выкарыстаўшы ўстарэлую лексіку, пісьменнік дапамог стварыць больш яркае ўяўленне пра падзеі ў другой палове XIX стагоддзя, раскрыў характары людзей мінулага, данёс дух старажытнасці, паказаў грамадска-палітычную, культурна-бытавую сферы жыцця нашых продкаў. Аўтар умела аднавіў ва ўсёй непаўторнасці сутнасць, каларыт мінулае эпохі, паказаў праўду гісторыі, сцвердзіў ідэю нацыянальнай самабытнасці і неўміручасці народа [2].

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Банцэвіч, П. К. Адлюстраванне праблемы сацыякультурнай памяці ў творчасці Уладзіміра Караткевіча / П. К. Банцэвіч // Роднае слова. – 2010. – №11. – С. 9–12.
2. Грамадчанка, Т. К. Горда рабіць сваю справу / Т. К. Грамадчанка // Роднае слова. – 2010. – №11. – С. 3–8.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5-ці т. – Мн., 1977. – 1984.